

Het Britse Rijk: de eerste moderne wereldmacht?

Hoe het Verenigd Koninkrijk worstelt met zijn imperiale verleden

Nederland is niet het enige land dat worstelt met zijn koloniale verleden. In het Verenigd Koninkrijk speelt de kwestie ook. De Britten moeten het doen zonder zwartepietencontroverse, maar dat gat is gauw gevuld met een vraag naar de mondiale erfenis van het Britse Rijk. Heeft het met zijn stabiliteit, durf en ambitie de moderniteit een dienst bewezen of weegt de verspreiding van westerse ziektes, oorlogszucht en slavenhandel daarvoor te zwaar door?

Djurre Fijen is docent geschiedenis in Frankrijk.

Een imperiaal verleden is als een schilderij van Turner: het biedt een eindeloze variatie aan perspectieven, afhankelijk van de achtergrond van de vraagsteller. De vraag naar de impact en dynamiek van het imperiale verleden op Groot-Brittannië (bestaande uit Engeland, Schotland, Wales en indertijd ook Ierland) zelf heeft een minder prominente plaats gekregen. Welke gevolgen had de imperiale machtspolitiek voor economie, maatschappij en samenleving? Een vergelijking met Frankrijk biedt een eerste aanknopingspunt. In de achttiende eeuw zijn beide landen een Europese grootmacht met een diplomatieke dienst, marine en grote militaire slagkracht. Hun sterk ontwikkelde staatsmacht stelde hen in staat de investeringen van hun

private handelscompagnieën te beschermen tegenover de lokale bevolking, piraten en Europese rivalen. Het Caribisch gebied met zijn suikerplantages vormde een spel. In de periode 1713-1792 was de suikerimport in Engeland anderhalf keer groter dan de totale import uit het veel grotere India.¹ De suiker die op Jamaica, Barbados (Engeland) en Santo Domingo (Frankrijk) gewonnen werd, vond zijn weg naar koffiehuisen, hoven en landhuizen in West-Europa en via lucratieve continentale tussenhandel naar Oost-Europa.

Hardwerkende winkeliers

Engeland beschikte over een stuk kleinere landbouwsector en een geringere bevolking dan Frankrijk en was voor zijn welvaart afhankelijk

De Slag bij Trafalgar (1805), door William Turner, 1822-1824. National Maritime Museum, Londen.

van zijn imperiale handelscompagnieën. Adam Smith stelde in zijn baanbrekende *The Wealth of Nations*: ‘To found a great empire for the sole purpose of raising up a people of customers (...) [is] extremely fit for a nation whose government is influenced by shopkeepers.’²² Smith keurde een imperiaal handelsbeleid af in zoverre het monopolies in de hand werkte. Hij propageerde vrijhandel tussen naties waardoor hardwerkende winkeliers (‘frugal middle men’) konden floreren en tevens de macht van de corpulente adel konden inperken. Smith betoogde dat een rationele maatschappij, waarin mensen gedreven werden door verlicht eigenbelang, tot een rechtvaardige en meer egalitaire samenleving zou leiden. Over de hele breedte groeide in Schotland en Engeland de middenklasse, maar de opkomende industrialisering zorgde voor stijgende werkloosheid aan de onderkant van de samenleving. Bovendien brak al snel een oorlog uit met aartsrivaal Frankrijk (1793-1815) die tot fors hogere belastingdruk leidde. Aanvankelijk was de regering-Pitt nog van plan de sociale zekerheid te hervormen, maar de politieke wil verflauwde door de voortdurende oorlog en een verrechtsing van het intellectuele klimaat. Vooral Malthus’ argument dat arme mensen door een overschot aan

kinderen zichzelf arm hielden, bleek invloedrijk.³ Geopolitiek kwam het Verenigd Koninkrijk als grote overwinnaar uit de strijd. Na de overwinning op de gecombineerde Frans-Spaanse vloot bij Trafalgar had de Engelse marine geen noemenswaardige Europese concurrent meer over: *Brittania rules the waves*. Napoleons poging om het Britse imperium economisch lam te leggen mislukte. De geallieerde landen wensten zich niet aan het continentale stelsel te houden, omdat zij de Engelse luxeproducten en goedkoper gefabriceerde textiel niet konden missen.⁴ Het handelsimperium had de agrarische economie van het revolutionaire keizerrijk verslagen.

Guns or butter

Gedurende de negentiende eeuw ontwikkelde het Britse Rijk zich tot een wereldmacht. Op zijn hoogtepunt viel ongeveer 25 procent van de wereldbevolking via invloedssfeer, protectoraat of kolonie onder het gezag van koningin Victoria. Toch was haar rijk niet almachtig. Gedurende meerdere decennia besteedde de regering meer dan de helft van het overheidsbudget aan het aflossen van de staatsschuld, die tijdens de napoleontische oorlog enorm was opgelopen. Vanaf 1867 zorgde een verruiming van de kieswet voor meer democratische inspraak van de middenklasse. De keuze *guns or butter* was voor de middenstand niet moeilijk. Het rijk waakte voor ‘imperial overstretch’ en begon een voorzichtig politiek te voeren, oorlogen met grote staande legers werden vermeden. ▶

Links: Beeld in het hart van Londen van Horatio Nelson, de Britse admiraal die bij Trafalgar een heldendood stierf in de strijd tegen Napoleon. **Onder:** Adam Smith, auteur van *The Wealth of Nations* (1776).

¹ Robert Palmer, *A History of the Modern World* (9de editie, 2002), p. 236.

² Adam Smith, *An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Harrimon House, 2009/1776), boek IV, hoofdstuk 7, sectie III.

³ Gareth Stedman Jones, *An End to Poverty?* (Profile Books, 2004), pp. 64-79.

⁴ Patrick O'Brien, *The Contributions of Warfare with Revolutionary and Napoleonic France to the Consolidation and Progress of the British Industrial Revolution* (2017), p. 58. Te raadplegen via tiny.cc/K1br1.

Boven: Arbeiders aan het werk, door William Bell Scott, 1855-1860. National Trust, Wallington, Northumberland. Onder: Kool en ijzer staan aan de basis van de snelle industriële revolutie die Groot-Brittannië vanaf de achttiende eeuw door maakte.

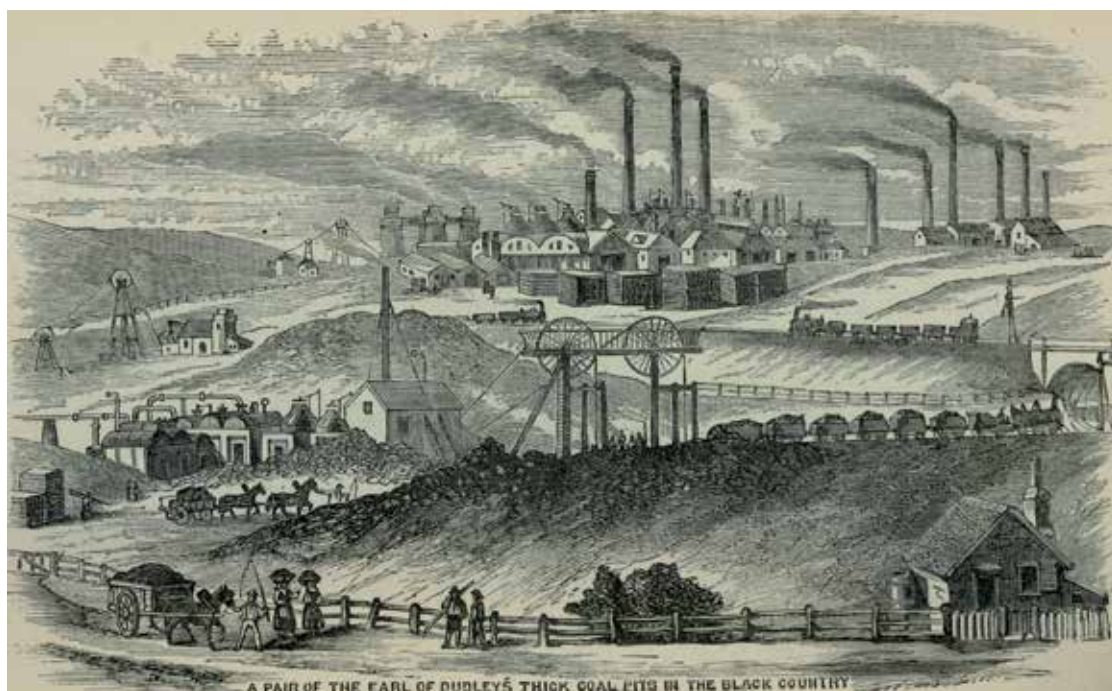
Historicus Paul Kennedy heeft gesteld dat het Verenigd Koninkrijk deze politiek van bemiddeling en compromis ook richting de andere Europese grootmachten voerde.⁵ Tevens dwongen allianties de Britten dit principe uiteindelijk overboord te zetten en samen met Frankrijk en Rusland ging het een anti-Duits bondgenootschap aan (Triple Entente, 1907).

De binnenlandse ontwikkelingen lieten een heel ander beeld zien. De steeds groter wordende fabrieken en internationale handel zorgden voor

een maatschappij die radicaal verschilde van Smiths optimisme. Het platteland verarmde door de instroom van nieuwe voedingsmiddelen en hoogwaardige textiel. In hun zoektocht naar werk belandden veel mensen in de uit hun voegen barstende industriesteden. De stad Manchester vertwaalfvoudigde in de periode 1750-1850. Ontdaan van familie, vrienden en de dorps-solidariteit waren velen aan hun lot overgelaten. Friedrich Engels observeerde: 'Velen hebben voor de nacht, behalve deze lompen, geen andere dekking en als bed niets dan een zak met stro en houtkrullen.'⁶ Armeezorg was lokaal geregeld, waardoor arme stadsbesturen, zoals Manchester, niet in staat waren tot het bieden van fatsoenlijke bijstand. Een nieuw fenomeen had zijn intrede gedaan: de pauper.⁷

Tegenstrijdige belangen

De nationale politiek werd vanaf 1815 gedomineerd door een strijd tussen vrijhandel en feodalisme. De landadel (Tories) had geprofiteerd van de oorlog, want deze had de graanprijzen opgedreven. Na de val van Napoleon stroomde goedkoop graan van Europa naar Groot-Brittannië. De Tories domineerden de House of Commons en Lords en stelden importrestricties in, waardoor zij op ramkoers kwamen met de apologeten van vrijhandel: de opkomende liberale middenklasse en de industriëlen (Whigs). De strijd tussen deze tegenstrijdige belangen domineerde de Britse politiek, tot de afschaffing van de graanwet in 1846. De kwestie verdiepte zich doordat de liberalen tevens een hervorming van het kiesstelsel en een nationale armenzorg langs liberale principes eisten. De Tories hadden daar weinig trek in, want dit ondergroef hun

⁵ Paul Kennedy, 'The Tradition of Appeasement in British Foreign Policy' (1976), pp. 195-203.

⁶ Friedrich Engels, *De toestand van de arbeidersklasse in Engeland* (Leipzig 1845), hoofdstuk 2. Te raadplegen via tiny.cc/K1br2.

⁷ Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Beacon Press, 2001/1944), pp. 93-97.

patriarchale positie op het platteland. Zij sloegen terug met het wedijveren voor het afschaffen van kinderarbeid onder negen jaar, waarmee vooral de winstgevendheid van steenkoolmijnen en textielfabrieken werd getroffen.

Het is belangrijk om op te merken dat de liberale Whigs geen democraten waren. Zij wilden nieuwe kiesdistricten, omdat er sinds 1688 geen wijzigingen waren doorgevoerd. De hervormingswet van 1832 is door Palmer schertsend 'a very English measure' genoemd, omdat zij niet geïnspireerd was op (democratische) verlichtingsidealen maar op een nieuw machtsevenwicht tussen Whigs en Tories.⁸

De armenwet van 1834 was weliswaar het begin van sociale wetgeving op nationale schaal, maar pakte dramatisch uit. De gemeenten waren niet langer verantwoordelijk, maar een niet-toegeruste overheid moest zich met weinig middelen over verarmde en van status beroofde mensen gaan ontfemen. Bovendien werd het probleem van cyclische werkloosheid niet aangepakt. Door de hoge afhankelijkheid van hoog- en laagconjunctuur en een zwakke kerkelijke armenzorg in de steden bleef massale werkloosheid bestaan. Pas met de komst van het keynesiaanse denken zou hier verandering in komen.

Stijve bovenlip

Ondanks de grote armoede in de arbeidersklasse groeide de middenklasse gestaag, hoewel zij ook gevoelig bleek voor schommelingen in de wereldhandel. De stijgende welvaart vergrootte het prestige en de macht van het imperium. De uit het oude en nieuwe geld gerekruteerde bestuurlijke klasse vond zijn roeping in wereldpolitiek. In de woorden van viervoudig premier William Gladstone: 'It is evident (...) that God Almighty has given to the people who inhabit these islands a great function and a great duty of colonization.'⁹ De imperiale roeping ging gepaard met een obsessie voor de *gentleman* met stijve bovenlip,

'De imperiale roeping ging gepaard met een obsessie voor de gentleman met stijve bovenlip, die op luchtige wijze met de last van het wereldbestuur om kon gaan'

die op luchtige wijze met de last van het wereldbestuur om kon gaan. Lord Curzon, onderkoning van India (1899-1905) was een goed voorbeeld van de keerzijde van deze zelfingenomenheid. Hij besteedde 50.000 pond aan een monument ter ere van de kort daarvoor overleden koningin Victoria, waardoor er geen geld was om de net

Lord Curzon, door John Singer Sargent, National Portrait Gallery, Londen.

uitgebroken cholera-epidemie te bestrijden.¹⁰ Duizenden en wellicht tienduizenden Indiërs kwamen om het leven.

De voormalige Amerikaanse minister Dean Acheson bracht, aan de vooravond van de eerste Britse poging om toe te treden tot de Europese Economische Gemeenschap (EEG), een schok teweeg toen hij stelde: 'Great Britain has lost an empire and has not yet found a role.' Engelse politici en pers stonden meteen klaar om hem te verketteren. Volgens de *Daily Express* had Acheson het Britse Gemenebest zelfs 'een dolkstoot in de rug gegeven'.¹¹

Ruim een halve eeuw later is de imperiale illusie nog steeds niet doorgeprikt. *Britains finest hour* daargelaten, waren het de Amerikanen en de Russen die de Tweede Wereldoorlog hebben gewonnen. De oorlog betekende de nekslag voor het eens zo machtige rijk en rond 1960 was er niets meer van over. De historische misvatting houdt daar niet op. De gedachte dat Engeland boven de Europese samenwerking verheven is, omdat het grote Britse Rijk uit de negentiende eeuw nooit een compromis hoefde te sluiten, gaat voorbij aan de beperkingen waarmee iedere wereldmacht te maken heeft. Tragisch genoeg laat een breuk met diezelfde Europese Unie het Verenigd Koninkrijk nog verder ronddwalen: straks heeft het zich losgescheurd van de Europese Unie, maar heeft het zijn rol op het wereldtoneel nog steeds niet gevonden. ■

⁸ Palmer, *A History of the Modern World*, p. 467.

⁹ H.C.G. Matthew, *Gladstone* (Oxford University Press, 1996), p. 376.

¹⁰ Simon Schama, *A History of Britain: The Fate of Empire 1776-2000* (The Bodley Head, 2009), pp. 195-198.

¹¹ Geoffrey Wheatcroft, 'Not so special relationship: Dean Acheson and the myth of Anglo-Saxon unity', *The Spectator*, 5 januari 2013.